

Thomas Sadláček:

De economie van goed en kwaad, de zoektocht naar economische zingeving van Gilgamesj tot Wall Street., Schiedam 2012, Scriptum

“De realiteit is een weefsel van verhalen, niet van materie”. Dit citaat van Zdenek Neubauer lijkt het leitmotiv van dit boek te zijn, waarin het economisch denken van vroege tijden tot heden wordt bestudeerd.

Het boek kent twee delen:

- Deel 1: de economie in de oudheid: hierin onderzoekt hij het economisch denken in mythen, religie theologie, filosofie en wetenschap. Het begint bij het Gilgamesj epos en eindigt bij Adam Smith. Doel hiervan is om in kaart te brengen hoe de *economische ethiek* zich heeft ontwikkeld (p. 18)
- Deel 2: Ketterse ideeën: in dit deel draait hij het om en gaat op zoek naar mythen, religie, theologie etc. in het huidig economisch denken.

Het boek is een kritiek op het huidige (neo-klassieke) paradigma, waarin wiskunde van gereedschap om te begrijpen lijkt te zijn verabsoluteerd tot het wezen van de economie zelf. Het stelt dat ook deze ‘wiskunde-economie’ niets meer is dan een verhaal, een construct en dat deze verabsolutering dus fout is. Tegenover een positivistische, c.q. a-morele opvatting van economie, stelt Sadláček “dat de economie “(..) uiteindelijk van a tot en met z de economie van goed en kwaad (is)”(p. 16) De stelling is dat “gangbare economen (..) te veel kanten van de economie negeren en zich veel te sterk concentreren op de zwart-wit cultus van de homo economicus, waarin goed en kwaad niet bestaan.”(p.19). “De economie zit verrassend vol met tautologieën (later in het boek noemt wijst hij er een aantal aan), waar de meeste economen zich helemaal niet van bewust zijn.”(p.20).

De auteur verwijst vaak naar de ‘matrix’-achtige structuur van onze samenleving (waarvan de film een goed beeld geeft). Het is dan ook een beetje te lezen als een matrix. Gaat het eerste deel op zeven historische fasen in, het tweede deel kiest een thematische bril, waarin aan de orde komen:

- Hebzucht als noodzaak
- Vooruitgang
- De economie van goed en kwaad
- De geschiedenis van de onzichtbare hand en de homo economicus
- De geschiedenis van onze dierlijke kant
- Meta-wiskunde
- Meesters van de waarheid

Deel 1: De economie in de oudheid

1. het Gilgamesj epos: over effectiviteit, onsterfelijkheid en de economie van de vriendschap.

Het Gilgamesj-epos is meer dan 4000 jaar oud en het oudste bekende werk uit de wereld-literatuur. Hoewel tot dusver door geen enkele econoom als zodanig onderkend, hebben we hier wel te maken met de allereerste economische overdenking in onze beschaving. Gilgamesj is heerser over de stad Uruk en hij is vooral een bovenmenselijke halfgod (twee derde god, een derde mens). Gilgamesj buit zijn arbeiders wreed uit bij het bouwen van een onoverwinnelijke stadsmuur rond Uruk. De goden straffen hem hiervoor door de natuurmens Enkidu op hem af te sturen. Ze worden echter vrienden vormen samen een onoverwinnelijk paar en voeren vele heldendaden uit. Helaas echter sterft Enkidu en gaat Gilgamesj op zoek naar onsterfelijkheid. Hij slaat zich door allerlei moeilijkheden heen en ontwijkt vele valkuilen, maar de onsterfelijkheid bereikt hij niet, al scheelt het soms weinig. Het verhaal eindigt waar het begon, bij een lofzang op de omwalling van de stad Uruk.

Centraal thema is de poging van Gilgamesj om een onoverwinnelijke stadsmuur te laten bouwen. Hij probeert uit alle macht zijn onderdanen daarbij meer en harder te laten werken. Hij probeert te voorkomen dat de onderdanen relaties met elkaar aangaan, want dat is alleen maar improductief. Een streven naar maximale effectiviteit, koste wat het kost, reduceert de mens tot uitsluitend een productiemiddel, een robot (een woord dat afstemt van het Tjechische woord robota, dat werk betekent). "Heersen over robots is altijd de droom van tirannen geweest." (p. 31). Vergelijk dit, zegt de auteur, Stiglitz citerend, met "een van de grote listen van de neo-klassieke economie (...) om arbeid te behandelen als ieder ander productiemiddel." (p. 33).

Hier tegenover staat het perspectief van de vriendschap, een "volstrekt oneconomische, a-biologische, voor de beschaving volstrekt niet noodzakelijke en ook overigens onnodige relatie." (p.33) Aanvankelijk is de vriendschap tussen Gilgamesj en Enkidu nutteloos en improductief. Door deze vriendschap laat Gilgamesj zijn plan voor omwalling van de stad varen (zijn tot dan grootste doel) en begeeft zich daarmee feitelijk buiten de veilige omwalling van de beschaving, direct in de natuur. Maar..., door de vriendschap met de natuurmens Enkidu durfde Gilgamesj het aan om de ceders in dat bos te gaan kappen (die streng bewaakt werden door Enlil en waarmee hij in conflict kwam met de god Sjamasj die in dat bos huisde. Met andere woorden: hij durfde het aan om de natuur zijn wil op te leggen. Het kappen van de ceders is een cultureel succes: de stad Uruk, de beschaving dus, legt zijn wil op aan de natuur om haar heen. Deze onderwerping van de natuur door de cultuur is het gevolg van de vriendschap, dus juist van een innige relatie, tussen Gilgamesj en Enkidu. Tegelijk is die vriendschap inderdaad, zoals zijn eigen theorie al was, een belemmering voor de productiviteit. Hij laat de bouw van de wallen voor wat het is en geeft zich met zijn vriend juist over aan de natuur en leeft daarbij van zijn dierlijke instincten (een begrip dat Keynes later gebruikte om spontane neigingen en ingevingen van mensen te omschrijven). Maar door deze vriendschap verandert Gilgamesj van een gehate tiran in een mens met gevoel.

Wat Sadláček betreft is Enkidu het alter ego van Gilgamesj. We hebben allemaal twee kanten: een rationale en op effectiviteit gerichte- én een duistere, dierlijke kant. Wat de auteur betreft: "tussen dier en robot: de mens" (p. 37) Overigens: niet alleen Gilgamesj is veranderd. Ook Enkidu. Verhaald wordt hoe deze zes dagen en zeven nachten seks had met alles wat in zijn nabijheid kwam, zo dat de kudde van gazellen hem niet meer moest. Hij moest daarop wel naar de stad trekken en zich cultuur

aanmeten. “De hele geschiedenis van de cultuur wordt beheerst door pogingen om onafhankelijk te worden van de grillen van de natuur.”(p. 40) De pogingen om een wenselijke bestending van de leefomgeving te creëren vinden we terug in de omwalling van de stad Uruk. Daar vinden we ook de eerste aanzetten tot specialisatie van arbeid en markt. De stad, aldus het Gilgamesj epos is de plaats van de beschaving en daarmee het werkelijk ‘natuurlijke’ thuis van niet alleen de mensen, maar ook van de goden. (In het Oude Testament is dat overigens precies andersom).

De moraal van het verhaal is dat Enkidu, het dierlijke en mogelijk het slechte in de mens en het chaotische kwaad dat hij symboliseert, getemd kan worden. Hij kan niet worden verslagen, maar wel ten dienste van het goede gebracht. Daar verschijnt voor Sadráček het begin van de “spilgedachte”, of zoals Goethe het Faust laat zeggen: “Een deel van de kracht die voor altijd Kwaad zou doen, en toch het goede voortbrengt.” (p. 51) Hier komen we in de buurt van de “onzichtbare hand”, die er voor zorgt dat ook als ieder uitsluitend uit eigenbelang handelt, toch het goede resulteert.

In economische zin kunnen we nog een aantal lessen trekken:

- De gedachte dat de mens in ons alleen maar een ‘sta in de weg is’ in ons streven naar effectieve en efficiënte productie is er één
- Het feit dat vriendschap, als volkomen oneconomische relatie, juist nieuwe, onverwachte mogelijkheden biedt
- Het feit dat er altijd iets van ‘dierlijke instincten’ zit in het handelen van de mens.

Het epos eindigt overigens, zoals het begon: er is niets veranderd en er wordt nog steeds aan de wallen gewerkt.

2. Het Oude Testament

Eén van de kerngedachten die het Oude Testament ons heeft gegeven is dat van de vooruitgang en de lineariteit. De oude joden geloofden dat deze wereld beter werd door de komst van de Messias. In ons economisch denken hebben we dit meegekregen. We moeten voortdurend groeien, omdat we denken dat we afstevnen op een paradijs.

Naast de focus op vooruitgang hebben we van de joden meegekregen de “ontheiliging van helden, van de natuur en van heersers.”(p.65):

- Helden zijn in het Oude Testament geen goden, maar mensen en ze kunnen ook, zoals bij Job veranderen in anti-helden, heroïsche lijdens, of martelaren. Dat gold ook voor Jesaja.
- Ook de natuur is niet heilig. Het is weliswaar de schepping van God, maar het staat ter beschikking aan de mensen. De natuur wordt niet bevolkt door wispelturige goden
- Heersers zijn mensen. De instelling van het Koningschap werd niet echt aanbevolen, maar het volk sloeg de waarschuwingen van Samuel in de wind. Niettemin werd juist hier de heerser als drager van de uitvoerende macht geboren, die – dus – als hij het niet goed doet, ook van zijn functie kan worden ontheven.

Het Oude Testament vertelt het verhaal van de schepping. Deze geschapen wereld heeft een zekere orde. De mens wordt gezien als de voltooiër van de schepping. God benoemde hemel en aarde, licht

en duisternis, water en land, dieren en planten (zonder taal, geen realiteit dus), maar hij liet het aan de mens over om de puntjes op de i te zetten. De realiteit is geen gegeven, maar ontwikkelt zich voortdurend. "Aan de hand van zijn theorieën ontdekt de mens niet alleen de wereld, maar ontwikkelt hij deze ook." (p. 77)

In het Oude Testament gaat het (i.t.t. het Gilgamesj-epos) uitdrukkelijk om de moraliteit van het menselijk handelen, zoals bij de beschrijving van de zondige stad Sodom. "De moraal is de stuwende kracht van de Joodse geschiedenis." (p. 81) Daarnaast brengt het Oude Testament ons natuurlijk in het verhaal over de droom van de Farao en de uitleg daarvan door Jozef, ook het verhaal van de economische cyclus, de conjunctuur, en poogt deze te verklaren. In de aanbeveling om in de vette jaren reserves aan te leggen om de mager jaren te overbruggen herkennen we het anti-cyclische begrotingsbeleid van Keynes. Overigens geeft het Oude Testament ook een morele verklaring voor het ontstaan van slechte jaren: in tijden waarin Israël de wet naleeft, het recht in stand houdt en weduwen en wezen verzorgt, gaat het goed. Na jaren waarin dat niet gebeurt ontstaan er crises en honger. Dit betekent overigens niet per se dat het goede doen 'rendeert'. Zoals Job maar al te zeer heeft ervaren "hangen het goede en beloning niet van elkaar af" (p. 91) Het goede is namelijk dat wat we al gekregen hebben. Dat je goed moet doen is uit dankbaarheid voor wat je al hebt gehad.

Belangrijke elementen in het Oud-Testamentisch denken zijn de sociale voorzieningen, zoals de sabbatsrust, het sabbatsjaar en het eens in de 49 jaar terugdraaien van al het verworven bezit. Ook het gebod dat boeren niet alle koren van hun veld mochten halen, maar iets van het gemaaide moesten laten liggen voor de weduwen en het gebod om elke 10^e die is verdiend weg te geven, zijn het begin van een sociaal vangnet. Tenslotte is er de kijk van het Oude Testament op geld, krediet en rente. "Geld is een vorm van vertrouwen, van geloof zelfs" citeert de auteur Nial Ferguson" (p. 105). Het Oude Testament een beetje verlatend gaat Sadláček in op de relatie tussen 'geld' en 'tijd': "Geld is als het ware energie die door de tijd kan reizen" (p. 109) en aldus haalt "Schuld (...) energie van de toekomst naar het heden" (p. 110)

De conclusie van dit deel is "dat de invloed van het joodse denken op de ontwikkeling van de marktdemocratie niet (kan) worden overschat." (p.115) De belangrijkste erfenissen zijn:

- Het ontbreken van een ascetische kijk op het leven
- Respect voor wet en particulier eigendom
- Basis voor een sociaal vangnet
- De idee van de vooruitgang/linieriteit
- De idee van de sabbatsrust: we zijn er niet om alleen maar te werken

3. Het oude Griekenland

"De ontwikkeling van de moderne kijk op de economie kan niet ten volle worden begrepen zonder te begrijpen waar het debat tussen de stoïcijnen en de epicuristen precies over ging," (p.117) schrijft Sadláček in de inleiding van dit hoofdstuk om het vervolgens pas 40 pagina's later weer op te pakken.

Daar (p. 155) citeert hij Adam Smith die de moraal van de Klassieken verdeelt in deze twee concurrerende stromingen, waarbij:

- De stoïcijnen die geen enkele relatie zagen tussen het goede doen en genot, of nut. Zij stonden daarom een berekening vooraf niet toe. De moraal van de persoon werd afgemeten aan de mate waarin hij het goede deed, ongeacht de uitkomst van die handeling
- De hedonisten, met Epicurus als boegbeeld vonden juist dat de goedheid van een handeling lag besloten in de uitkomsten van die handeling. Zij stelden een 'is gelijk' teken tussen goed en nut.

De stoïcijnen bakenden de ruimte voor het menselijk handelen af met enkele morele grenzen. Bij de epicuristen is geen ruimte voor moraal, want deze wordt impliciet opgenomen "in de grafiek voor het nut". "Het hedonistisch standpunt schept zijn eigen regels." In de utilitaristische economie (John Stuart Mill) komt dit voluit naar voren. Adam Smith beëindigt zijn hoofdstuk over de epicuristen echter met de woorden: "Dit stelsel is ongetwijfeld volstrekt in strijd met wat ik heb proberen te betogen." (p. 158)

4. Het Christendom

Het Christendom is gebaseerd op het Joodse geloof, heeft daar veel Grieks denken aan toegevoegd en heeft dat gecompleteerd met het idee van de 'verlossing'. Jezus is op aarde gekomen om ons te verlossen van al onze schulden (zonden) Als zodanig is het een wezenlijk onderdeel geworden van de Europees-Atlantische beschaving.

Volgens Sadláček staan de Bijbel en de economie dichter bij elkaar dan men zou denken, al was het vanwege de vele **gelijkenissen** (de leerstukken) van Jezus die gaan over **verdelingsvraagstukken**. Daarbij draait hij als regel het maximalisatie principe om: zalig de armen van geest, want hunner is het Koninkrijk der hemelen. Basisprincipe is de vergeving van schulden, opgevat als zonde. Dat klinkt 'vroom', maar "onze (..) samenleving kan, opmerkelijk genoeg, niet functioneren zonder de instelling van een oneerlijke vergeving van schulden"(p.165): zie de "verlossing" van de banken in 2008-2009.

De auteur beschrijft verder o.m. de volgende punten:

- De betekenis van geschenken: **het geschenk is het uitgangspunt van het christelijk geloof**: ons wordt via Christus door God verlossing geboden; iets dat wij nooit kunnen terugbetalen. In ons dagelijks leven nemen wij dat mee: de belangrijkste dingen in het leven zien wij als geschenk en daarmee voor niets: "vrienden zijn mensen die elkaar zoveel schuldig zijn dat ze simpelweg niet meer weten om hoeveel het gaat." (p. 168)
- **De wortel van alle kwaad is de zucht naar geld** (niet het geld als zodanig, maar het streven om het te krijgen. Dat geeft de dubbele positie van Jezus jegens het materiele aan: geld is niet op voorhand verkeerd, maar het rücksichtslos nastreven wel.
- **Speltheorie**: Heb uw naaste lief zoals u zelf: behandel anderen, zoals je je zelf zou willen behandelen. Dit staat tegenover de oog om oog, tand om tand benadering. Pas recent onderzoek laat zien dat een herhaald spel van "met gelijke munt betalen" minder goede

- uitkomsten geeft dan een aardige strategie. Dit komt omdat er altijd sprake is van onvolledige informatie en ruis, zodat signalen verkeerd worden geïnterpreteerd. Dit leidt tot onnodige vergeldingsstrategie. (Dixit & Nalebuff, Thinking Strategically, p. 106). “In een situatie waarin het een na het andere spel wordt gespeeld, krijgt het kwaad veel meer ruimte indien beide partijen kiezen voor een strategie van oog om oog. (...) **kwaad met kwaad vergelden verkleint het kwaad niet, maar vermenigvuldigt het.**”(p. 173)
- **Vergeving:** “moraalsystemen op zoek naar schuld worden in het nieuwe testament in één klap verdrongen door de genade.”(p. 174)
 - **De onuitroeibaarheid van het kwaad:** zelfs in de volmaakte toestand van de Hof van Eden, was er de (latente) mogelijkheid van het kwaad. Na het eten van de appel, kan de mens niet definitief afrekenen met het kwaad. Er is een rol voor het kwaad, want (Thomas van Aquino:) “indien alle kwaad was voorkomen zou veel goeds ontbreken”. (p.178)
 - **Arbeid als zegen en als vloek:** Zelfs in het paradijs werd er gewerkt: werken is een vorm van zelfontplooiing. Het werd pas na de zondeval een ‘vloek’ om te moeten werken. In het Christendom is werken nodig (wie niet werkt, zal niet eten), maar er is meer dan werken: gedenk de sabbat.
 - **Particulier eigendom is resultaat van werken en is toegestaan. Maar, in geval van nood behoren alle zaken de gemeenschap toe.** Zoals Thomas van Aquino stelt: “als de nood dringend is (..) en met alle beschikbare middelen moet worden gelenigd..., dan is het wettig (..) om te voorzien in (..) eigen behoefte door middel van andermans eigendom.”(p. 184). De rijken moeten bereid zijn om met de armen te delen. (p. 185)
 - **Communes, liefdadigheid en solidariteit:** de eerste Christelijke gemeenschappen leefden als communes, waar men zich afscheidde van de bestaande – keizerlijke – samenleving. In deze communes ontwikkelde zich de charitas, maatschappelijke liefde, of compassie. Dit leidde tot **solidariteitsregels**, zoals dat men overtollige goederen moet weggeven en niet als ‘schat’ moeten worden opgeslagen. Maar dit soort herverdeling moet wel vrijwillig zijn: “wie karig zaait, zal ook karig oogsten”. (p. 187)
 - **Archetypen van de onzichtbare hand:** op verschillende plaatsen duiken concepten op die lijken op de onzichtbare hand. Zo is het soms beter om de duivel voor de ploeg te spannen dan hem te bevechten (p.196)
 - **Is de mens goed of slecht:** Thomas van Aquino ziet hem als een “goed” en “sociaal wezen, vast van plan om goed te doen voor anderen”(p. 199), maar er is een heerser nodig om de massa niet uit elkaar te laten vallen. De **“mens heeft een of ander sturend principe nodig, dat hem naar zijn doel leidt.”** (p. 200). Dat vereist geen tiran, maar een regelgever, een heerser-roerganger.
 - **Rede en geloof:** de rede wordt door Thomas van Aquino hoog aangeschreven: als iets wat duidelijk in strijd is met een dogma boven iedere twijfel verheven kan worden bewezen, dan heeft de rede een geloofselement blootgelegd dat onjuist is begrepen, of geïnterpreteerd .

5. De Monteur Descartes

Sadláček voert Descartes op omdat deze het **kantelpunt** is waar de economie overgaat van een set van verklaringen op basis van mythen, geloof en religieuze leerstellingen naar verklaring vanuit de rede en op basis van modellen. Descartes staat voor de wiskundige en de mechanische kant die de economie gaandeweg heeft gekregen en die vooral in de huidige heersende stroming van de economie tot uitdrukking komt.

“In geen andere sociale wetenschap zijn de cartesische ideeën met zoveel enthousiasme begroet als in de economie.”(p.207). Descartes veranderde op een aantal terreinen de kijk op de wereld:

1. Hij probeerde af te rekenen met mythe en traditie, maar vooral met subjectieve non-stelselmatigheid.
2. Hij bracht opnieuw een dualistisch wereldbeeld van materie en geest naar voren, maar nu was de geest niet meer de ‘ziel’, maar de rede
3. Hij brengt de wiskundige mechanica als de ontologische structuur van de werkelijkheid.: “vele wegen leiden naar wetenschappelijke kennis, maar hij erkende er slechts één – de wiskundige.” (p. 209)

Als rationalist had Descartes niet heel veel met empirische waarneming: de rede is een krachtiger instrument om de werkelijkheid te ontdekken. Descartes reduceert de mens en de realiteit tot een mechanisch-wiskundige rekensom en zet daarmee bovendien een belangrijke stap “naar de individualisering van het individu”(p. 217) Hij blijft daarmee volstrekt alleen in zijn eigen droomwereld en ontkent eigenlijk het bestaan van de samenleving (“TINA: There is no such thing as society”, zoals Thatcher het uitdrukte).

Descartes probeerde eigenlijk een wetenschappelijk geloof neer te zetten en is daarin in hoge mate geslaagd in die zin dat wetenschap nu de religie van onze tijd is. Descartes was zo invloedrijk omdat er eigenlijk geen wezenlijk concurrerende theorieën waren. Pas veel later kwam Kant met de stelling “dat de pure rede een externe, empirische wereld nodig heeft om überhaupt te kunnen *denken*”(p. 216).

6. Bernard Mandeville’s bijenkorf van ondeugd

In de huidige economie is de ethiek verdwenen. Daar is ook geen reden voor, want de ‘onzichtbare hand’ zorgt dat het allemaal goed komt. Bernard Mandeville wordt door Sadláček aangewezen als de ‘schurk’ die deze ontwikkeling heeft gerealiseerd. **Hij poneerde openlijk dat maatschappelijk welzijn gebaseerd moet zijn op egoïsme** (‘greed is good’).

Mandeville (opgegroeid in Rotterdam, afgestudeerd in Leiden) werkte als arts in Londen en dankt zijn faam aan één enkel werk: “The fable of the bees: or, Private Vices, Public Benefits”. In zijn fabel laat hij zien dat als in een samenleving de ondeugd wordt vervangen door deugd, de welvaart daalt, simpel omdat zo veel mensen die hun brood verdienen met het bestrijden van het onrecht,

brodeloos raken. “De mens die een eerlijke samenleving wil, zal afstand moeten doen van economische voorspoed en een belangrijke plaats in de geschiedenis moeten opgeven.”(p. 224)

7. Adam Smith, de smid van de economie

Adam Smith wordt algemeen beschouwd als de grondlegger van de moderne economie en als zodanig wordt hem aangewreven dat hij meent dat ‘Wealth of Nations’ gebaseerd is op het nastreven van eigenbelang en egoïsme; ook het fenomeen van de ‘onzichtbare hand’ wordt aan hem toegeschreven.

Dit misverstand is ontstaan doordat Smith een duale en in vele opzichten innerlijk tegenstrijdige erfenis heeft achtergelaten, vooral geassocieerd met het boek ‘The Wealth of Nations’. Daarvoor had hij echter gepubliceerd de ‘Theory of Moral Sentiments’, waarin hij zich juist bij uitstek distantieert van het leerstuk van de ‘onzichtbare hand’. Smith was bij uitstek een moraalfilosoof en –theoloog, die een moraal leerde gebaseerd op wederzijdse vriendelijkheid (welwillendheid) en zelfbeheersing. “Kortom, het is gewoon niet juist om Smiths filosofie te gebruiken als rechtvaardiging voor een economisch systeem van pure laissez-faire.”(p. 234). In totaal heeft Smith het concept van de onzichtbare hand, slechts drie keer genoemd, maar iedere keer op een andere manier:

- Als een coördinator van het individuele streven
- Als de collectieve hand van de herverdeling
- Als een goddelijke macht.

Dat is dus nogal verwarrend. Maar zeker uit de Theory of Moral Sentiments kan ongeveer het tegendeel van de Mandevilliaanse visie worden opgemaakt. Hij spreekt zich zelf expliciet uit tegen de aan hem toegeschreven gedachte. Smith volgt in hoge mate David Hume in diens verzet tegen de visie dat alle menselijk handelen vanuit eigenliefde moet worden verklaard. “De mens knoopt banden aan op grond van aangeboren gevoelens” (p. 246). Met Hume kende Smith ook de rede een veel kleinere rol toe dan emotie en gevoel. Hij “stelt vervolgens dat een fundamenteel sociaal principe, genegenheid, de samenleving bij elkaar houdt.” (p. 250)

Geheel in tegenstelling tot wat aan hem wordt toegeschreven is Smith niet de leermeester van de amoraliteit, het eigenbelang en de onzichtbare hand. “Smith begreep dat de ethiek een cruciale rol speelde en kende deze een belangrijke rol toe in de samenleving. (...) Het debat over goed en kwaad begin niet bij Smith, het bereikte bij hem het hoogtepunt.”(p. 250)

Deel 2: Ketterse ideeën

Dit deel is geïnspireerd door Carl Jung. Zoals deze bij zijn patiënten zocht naar hun breekpunt omdat de meest onverwachte en afschrikwekkende en chaotische dingen een diepere betekenis aan het licht brengen, zo wil Sadláček kijken naar zwakke kanten. Vandaar dat hij in deel 2 op zoek is naar ketterse ideeën.

Hoofdstuk 8: Hebzucht als noodzaak

Wordt de economie gedreven door hebzucht? Zijn vraag en aanbod ooit met elkaar in evenwicht te brengen? Is het echt zo dat ieder individu voortdurend bezig is zijn eigen nut te maximaliseren? Instemmend haalt Sadláček Aristoteles aan die stelde dat de enige eigenschap die niet tot in het extreme kan worden doorgedreven is gematigdheid. Daar tegenover staat de praktijk: “consumptie is als een verslavend middel.”(p. 268)

Hoofdstuk 9: Vooruitgang, de nieuwe Adam en de sabbatseconomie

Wat is vooruitgang en groei en waarom is dat eigenlijk nodig? Waar komt die verwachting van nimmer aflatende groei eigenlijk vandaan? Voor de industriële revolutie verwachtten wij eigenlijk geen groei. In de oudheid en tot lang daarna bestond er een cyclisch wereldbeeld. En toen er wel over vooruitgang werd nagedacht werd het toch vooral en primair gezien als een spiritueel concept. Pas recent is het geheel geseculariseerd. “De goedheid lijkt altijd pal om de hoek op ons te wachten (...) Goedheid = wat hierna komt.” (C.S. Lewis) “Wij zijn bovendien zo bezeten van deze notie van onophoudelijke maximale groei, dat wij (...) bereid zijn ons ervoor in de schuld te steken.”(p.271).

“Materiele vooruitgang is in tal van opzichten de seculiere religie en grote hoop van onze tijd geworden.”(p. 273) “De idee van de vooruitgang gaat voor ons niet alleen samen met grote hoop op materiele welvaart, maar ook met (...) dromen waarin een einde komt aan de hebzucht” (???) (p. 274). Sadláček wijst Keynes aan als de grootste ‘groei-optimist’ in zijn voetspoor geloven de meeste denkers dat “wij alsmat (moeten) blijven groeien – omdat wij afstevenen op een paradijs op aarde.”(p. 277). Hij wijst Marx aan als degene die met zijn ‘historische bewegingswetten’ de economische ontwikkeling ziet als de belangrijkste factor voor de geschiedenis.

Intussen zijn wij zo welvarend geworden dat we vaak kunstmatig ‘gebrek’ simuleren, bij voorbeeld in primitieve vakanties, berg-, of oerwoudtochten. “De oplossing die wij zouden kunnen zoeken is (...) niet de ascese, maar eerder een sabbatseconomie.” Om één of andere reden heeft de mens altijd de neiging door te werken. Vandaar het gebod in de Tien Geboden om eens per week uit te rusten. “Als de Verenigde Staten het levenspeil van twintig jaar geleden hadden aangehouden en de technologische vooruitgang hadden benut om vrij te spelen voor mensen, dan kostte het nu 40% minder tijd om die levensstijl te onderhouden – en dan zaten we nu op een driedaagse werkweek.”(p. 287).

Onze economie is scheefgegroeid: vooruitgang ten koste van schulden. Sadláček gaat terug naar de Jozef & Farao-norm om deze scheefgroei te redresseren: Deze simpele norm, bouw voorraden als het goed gaat en gebruik deze als het slecht gaat komt “regelrecht uit het boekje van Keynes”. (p.288) Als nieuwe regel van Jozef zou moeten worden ingevoerd dat de groei van het bbp en het tekort op de begroting bij elkaar opgeteld niet meer mogen bedragen dan, stel 3% van het BBP. “Als de economie met 6% groeit, dient de overheid een overschot te hebben van tenminste 3%. Krimpt de economie met 3% dan mag het tekort oplopen tot 6% van het bbp.”(p.289). “Wij moeten de overkoepelende doelstelling van ons economische beleid veranderen – van MaxBBP naar MinSchuld.” (p. 290).

10. De schaal van goed en kwaad en de bijbel van de economie

In de huidige wetenschappelijke opvattingen, in het bijzonder ook in de economie wordt koste wat het kost geprobeerd begrippen als goed en kwaad te vermijden. Maar “ondanks ons streven om waardenvrij te zijn, is een wezenlijk deel van onze economische wetenschap gebaseerd op normatieve oordelen dat zaken als lijden, ondoelmatigheid, armoede, onwetendheid, ongelijkheid in de samenleving, enzovoort, slecht zijn en uitgeroeid dienen te worden.”(p.291/292). **Onze opvatting over wenselijkheid van waardenvrij onderzoek zijn een historische anomalie. Van de Hebreërs, tot Adam Smith, David Hume en uiteindelijk ook Keynes was de wisselwerking tussen ethiek en economie een cruciaal thema.**

Een belangrijke (ethische) vraag in dit kader is, of het in economisch opzicht goed is om je ‘goed’ te gedragen? Levert goed gedrag enig nut, of beloning op? In de loop van de tijd zijn ten aanzien van die vraag allerlei antwoorden gekomen met twee extremen:

- Aan het ene uiterste zit Kant voor wie “een morele handeling uitsluitend onbaatzuchtig (kan) worden verricht”. Hij was daarmee nog strenger dan de stoïcijnen.(p. 293)
- An het andere uiterste staat Mandeville “die meende dat een samenleving die doordrenkt is van het goede gedoemd is tot de ondergang.”(p. 297)

Als je vervolgens naar de ‘bijbels’ van de economie kijkt, zie je dat Smith’s ‘Wealth of Nations’ een moraal filosofisch werk is. Ook Keynes legde een grote nadruk op de ethische kant. Maar het beroemde boek van Samuelson, Economics, ziet er vooral uit als een handboek Natuurkunde.

11. De geschiedenis van de onzichtbare hand van de markt en de homo economicus

“De onzichtbare hand van de markt kun je niet zien. Daarom (moet je) erin geloven. Of niet.” (p. 299). Maar dit geloof heeft een moeizaam leven gehad. Want de immer blijvende vraag is “in hoeverre kan men vertrouwen op de onzichtbare hand van de markt? Waarom mogen wij erop vertrouwen dat de chaos van de vrije wil uiteindelijk tot orde zal leiden?” (p. 230)

Deze notie van een onzichtbare hand is er al vanuit de verre oudheid en is niet beperkt tot de economie. Hij raakt bovendien aan de notie van het ‘dierlijk instinct’ van Keynes. Montesquieu stelde al dat de mens werkt voor het goede van het algemeen, terwijl hij denkt dat hij zijn eigen belang behartigt. “In de notie dat markten het beste aan zich zelf kunnen worden overgelaten, is gemakkelijk het vertrouwen te herkennen dat de stoïcijnen hadden in de harmonie van de natuur. Ook Darwins ‘natuurlijke selectie’ doet heel sterk denken aan de onzichtbare hand.

Interessant is Sadláček's exposé over de relatie goede en kwade inputs enerzijds en goede en kwade uitkomsten anderzijds:

- Egoïsme als input leidt volgens de onzichtbare hand tot positieve resultaten
- Goedheid als input leidt volgens Mandeville juist maatschappelijk tot ellende

Echter: het maatschappelijk systeem waarin deze inputs terecht komen is gedifferentieerd, met vele lagen van arbeidsdeling. Dan kan “in een samenleving van vergaande specialisatie (..) het kwaad als het ware worden geboren en voortwoekeren in de spleten tussen specialismen.” (p. 307)

De dominante visie van de ‘onzichtbare hand’ doet de vraag rijzen hoe het gekomen is dat de moraal verdwenen is uit het denken over economie. Marx heeft daar met zijn onderbouw (economie) bovenbouw (cultuur, moraal) een belangrijke rol bij gespeeld. Uiteindelijk kan egoïsme echter de dominante vorm van gedrag in de samenleving zijn. Deze dient echter altijd gematigd te worden en te worden aangevuld met liefde voor degenen die ons na staan. De mens zoekt gezelschap van anderen, maar hij kan en wil niet volkomen egoïstisch leven.

12. De geschiedenis van het dierlijk instinct

In dit hoofdstuk werk Sadláček één van zijn hoofdargumenten uit: “de economie pretendeert een wetenschap te zijn waarin groot belang wordt gehecht aan rationaliteit – maar achter de schermen gaan verbazingwekkend veel onverklaarde factoren schuil, en in iedere stroming in het economisch denken brandt een religieus en emotioneel vuur.” (p. 315).

Keynes introduceert het begrip ‘dierlijk instinct’ “dat lijkt te verwijzen naar datgene wat ons enigszins irrationeel motiveert, aanspoort; datgene, wat een streven, hoop, een doel en dromen geeft. Het is onvoorspelbaar en leent zich niet voor wiskundige analyse.”(p. 317). Wat met dit al aan de orde is, is de gedachte dat we niet door de rede, maar door emotie, een innerlijke drift, of iets dergelijks gedreven worden. Pas als we eenmaal zo’n emotie hebben, halen we de rede erbij. Tegelijk vrezen we ook het dierlijke (het “beest in ons”), maar we zijn ook niet gek op het tegendeel, de robot. “Onze plaats is ergens in het midden. We kunnen niet de gevangene worden van dat rationele, verklaarbare homo economicus, en we kunnen evenmin ons overgeven aan ons dierlijk instinct.”(p. 324)

13. Meta-wiskunde

Uit de rest van het boek blijkt al dat Sadláček niet bepaald gek is op de verwiskundigisering van de economie en de wetenschap als geheel. Hoe heeft de wiskunde deze plek kunnen innemen? Irving Fisher is één van de voorlopers. Hij legde de basis voor wat later de toevalsbewegingen werd genoemd, waarmee koersschommelingen in de markt konden worden verklaard. Hij werd er rijk mee, maar hij kon de Beurskrach van 1929 niet zien aankomen. In 1965 formuleerde Eugene Fama de hypothese van de rationele markten. Deze zou 40 jaar lang de heersende stroming blijven, maar vind zijn Waterloo met crash van 2008. Punt is: “de wiskunde behandelt slechts het topje van de ijsberg. Daaronder schuilen veel fundamentele vragen.”(p. 329) Sadláček gaat terug naar de oudheid om aan te tonen dat eertijds getallen als metafysica golden. “De Grieken beschouwden de wiskunde werkelijk als een belangrijk instrument bij de filosofische beschouwing van de wereld.”(p. 331) “Via Descartes hebben de wiskunde en mechanica zich gaandeweg ontwikkeld tot de belichaming van rede en rationeel denken en sterker nog: de ultieme waarheid.” (p. 332) De wiskunde is universeel. Dat maakt haar elegant. Ze houdt geen verband met de wereld om ons heen

en is een louter abstracte schepping van de geest. Uiteindelijk is ze gewoon in feite niet echt (p. 335). Als gevolg hiervan heeft de "theoretische economie slechts twee 'wortels' in de realiteit. De eerste is de methode van de veronderstelling of aanname, de tweede de empirische toets van de uitkomsten van modelberekeningen."(p.335)

Echter, de waarheid is groter dan de wiskunde. De Tjech Kurt Gödel bewees dat met een consistente theorie waarin elementaire rekenkunde wordt gebruikt nooit alle argumenten waarvoor de theorie is ontworpen kunnen worden bewezen of ontkracht."(p. 338) Wat Sadláček betreft is dit een hele opluchting, want determinisme en simplisme zijn niet mooi. "Economie is nog steeds een sociale wetenschap en niet , ondanks de pretentie die er soms in doorklinkt, een natuurwetenschap."(p.340)

14. Meesters van de waarheid; wetenschap, mythen en geloof

Wat is waarheid? In de woorden van Levy Strauss: "wetenschap kan niet pretenderen, in een of andere absolute zin "waar" te zijn....wetenschap is een voorlopige ordening van werkhypothesen."(p. 341)

In dit hoofdstuk betoogt Sadláček dat de waarheid niet bestaat. Er is altijd eerst een 'verhaal', een 'geloof', een 'inspiratie' die ons ertoe leidt om op een bepaalde manier gegevens te gaan ordenen en interpretaties te plegen. "De wetenschap bedient zich van het bestaande interpretatiekader (..) tot ze erin slaagt om een nieuw kader te ontwikkelen."(p. 343). "Wij vroegen ons af, waarom voorwerpen op de grond vallen en bedachten zelf het antwoord dat wij 'zwaartekracht' noemden. (p.343). Dat voldeed prima de relativiteitstheorie van Einstein het denken van Newton verving. Economen zouden bescheidener kunnen zijn in het algemeen toepasbaar verklaren van hun theorie. "Wie weet hoe het economisch denken in de toekomst zal veranderen." (p. 345).

Volgens Sadláček is er nauwelijks verschil tussen rede en emotie. Dit uitgangspunt gebruikt hij bij de ontmanteling van het concept van de homo economicus. Hij stelt dat rede en emotie deel uitmaken van één continuum en dat het verschil vooral zit in de nieuwigheid, versus recursiviteit van bepaalde concepten: wat nieuw en oorspronkelijk is zien we vaak als 'soft'; wat vaker langs komt zien we eerder als hard en rationeel.

Via dit soort overwegingen komt hij tot de volgende conclusies: "Dit boek kan worden beschouwd als een postmoderne kritiek op de mechanische en imperialistische heersende stroming in de economische wetenschap" (p.364).Zijn pleidooi is: "Laten wij de stromingen in het economisch denken gebruiken op grond van de mate waarin zij aansluiten bij gegeven zaken en niet op grond van het axiomatische systeem dat het dichtst aanschurkt tegen onze kijk op de wereld. (..) Laten we de stromingen in het economisch denken rangschikken op grond van hun bruikbaarheid bij een gegeven realiteit."(p. 364)

Conclusie: op zoek naar de wilde natuur

In dit boek heeft Sadláček de geschiedenis van het verlangen beschreven vanaf het allereerste begin. De eerste zonde kan worden geïnterpreteerd als een vorm van buitensporige consumptie. Daarnaast heeft hij willen laten zien dat “het raadsel van de consumptie van alle tijden is.” Het afstotelijke verlangen naar steeds maar meer, draagt de mens al bij zich sinds Eva en Pandora”(p.367) Alles overziend stelt hij:

“Het lijkt erop, dat de hedendaagse economie (en ook enig economisch beleid dat daarop gebaseerd is) enkele nieuwe ideeën los zou moeten laten en zich (.) weer tot tal van oude ideeën zou moeten bekeren. (Ze) zou afscheid moeten nemen van de voortdurende ontevredenheid en kunstmatig gecreëerde sociaal-economische tekortkomingen en zou weer oog moeten gaan krijgen voor rust en dankbaarheid voor datgene wat we hebben.” (..) “De reden voor zo’n omslag (..) is dat met een economisch beleid gericht op materie als doel alleen maar schulden worden gemaakt.” En die schulden moeten we steeds opnieuw afbetalen, waardoor we bij iedere economische crisis verder in de problemen komen. “De schulden crisis is niet zo maar een economische, of consumptiecrisis. (Ze) is veel dieper. Onze tijd kent geen matiging. Ik pleit hier niet voor een terugkeer naar de natuur, of de natuurlijke staat der dingen en ik roep ook niet op om materie af te zweren of te verwerpen. (..) Ik pleit er echter wel voor, dat wij weer oog gaan krijgen voor voldoening.” (p. 371)

Een tweede hoofdmotief (het postmoderne) is dat wij leven in verhalen. “Al met al is dit boek een poging om te laten zien dat economie een veel breder en fascinerender verhaal is dan haar wiskundig voorkomen”, met daarin een belangrijke rol voor het “dierlijk instinct”. (p. 372) “De economie heeft niet nog meer wiskunde nodig, maar meer van al het andere.”(..) Er wordt vaak gezegd dat ethiek en zachte vaardigheden de slagroom zijn op de taart van de wiskundige analyse.”(..) Het (is) juist omgekeerd: de wiskundige analyse is de slagroom op de taart van een veel diepere en bredere ontwikkeling van het economisch denken.” (..) “Economisten moeten zich opnieuw de vraag stellen: ‘wat is volgens ons een mens?’”(p.373/374).